

บทที่ 2

มหาคเล็ก

ประวัติความเป็นมา

มีผู้กล่าวกันว่าสุโขทัยเป็น "ราชวงศ์แรกของสยามเท่าที่สามารถตรวจสอบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้"¹ มีระบบการปกครองแบบ "ปิตาธิปไตย"² โดยมีพ่อขุนคณาฤกษ์สุโขทัยของราชบุตร ส่วน "ขุนนางต่าง ๆ เป็นผู้ช่วยพ่อขุนในการปกครอง"³ ถึงแม้ว่า "ความลึกลับในชั้นนี้อาจจะมีบ้าง แต่ไม่ชัดเจน ผู้ปกครอง และผู้ที่อยู่ใต้อำนาจปกครอง มีฐานะเป็นบุคคลที่เท่าเทียมกัน สันนิษฐาน

¹ โยเนะโอ อิชิอิ, "ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับพงศาวดาร" แปลโดย กำจัย หลายสรรพศิริ ใน ข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา เอกสารไทยและต่างประเทศ, หน้า 13. วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. จัดพิมพ์เผยแพร่โดย คณะกรรมาธิการประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร มิถุนายน 2528. อิศร์สำเนา.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรวงศ์ราชนาถ, ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ (กระทรวงมหาดไทย พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายแสวง ทับทิมทอง ท.ม.ค.ช. ณ ฌาปนสถานวัดโสมนัสวิหาร วันที่ 9 เมษายน 2502), หน้า 6.

³ บรรจง นิยมมณี, การปกครอง (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน, 2521), หน้า 9.

ได้จาก "ยังมีได้มีการแบ่งแยกภาษาระหว่างผู้ปกครองและผู้ที่ถูกปกครอง"⁴ ดังจะเห็นได้จากหลักศิลาจารึกต่าง ๆ และเป็นที่น่าสนใจกว่า "เหตุการณ์ที่บันทึกไว้กระทำไปในฐานะที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นหัวหน้าประกอบการทุกเรื่อง"⁵ อาทิ

....พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้ให้ จัดหมาก ข้าวตอก เทียน ชูบ ครอบไม้ กัลปพฤกษ์ ปลูกสร้าง ทำการบูชา ตลอดจน ใช้ให้อำมาตย์ ราชสกุลทั้งหลายไปคอนรับ บูชา สักการะ"⁶

จากเนื้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าในยุคนั้นได้มี "การแบ่งชั้นบุคคล โดยกำหนดตามลักษณะ หน้าที่ความรับผิดชอบ"⁷ โดยได้ระบุค่านำหน้าพระนามพระเจ้าแผ่นดิน เจ้านายชั้นสูง อาทิ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นอกจากนี้ ยังพบคำว่า "อมาตย์มุขมนตรี"⁸

⁴ นาฏวิภา ขลิตานนท์, ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย (กรุงเทพมหานคร: ลินิจการพิมพ์, 2524), หน้า 38-39.

⁵ ธรรมคาม โกวาทิ ผู้เรียบเรียง, ประวัติมหาดไทยส่วนกลาง ภาคที่ 1 (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย กรมราชทัณฑ์, 2507), หน้า 252.

⁶ สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 เป็นจารึกสุโขทัยที่โตพมกอน พ.ศ. 2467 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2521), หน้า 81.

⁷ สมพงษ์ เกษมสิน, การปกครองของไทย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2518), หน้า 12.

⁸ ประชุมจารึกสยาม, จารึกสุโขทัย ภาคที่ 1 (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2477), หน้า 70.

"ขุนมนตรี เสนาบดี"⁹ แต่ก็มีใต้ปรากฏตำแหน่ง หรือคำว่า มหากเล็ก แต่
 อยางใด หากมีข้อความบางตอนที่ระบุนามอื่น ในการบรรยายพิธีกรรมทาง
 ศาสนาที่จัดขึ้น ดังความในศิลาจารึกคานที่ 2 หลักที่ 4 ดังความว่า "เมื่อ
 กรานกฐิน มีพนมเบ็ย พนมหมาก พนมคอกไม้ มีหมอนนึ่ง หมอนโนนริฟาร กฐิน
 โยยทาน และปีแล้ญบ้าน"¹⁰

คำว่า บริฟาร นี้ ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493
 ใต้อธิบายความว่า เป็นคำนาม หมายถึง ผู้แวกล้อม ผู้รับใช้ หรือผู้หอมล้อม
 ติคตาม จึงสันนิษฐานว่า อาจจะหมายความว่าถึงมหาคเล็กนั่นเอง หากทว่าใ้
 คำเรียกขานแตกต่างไปจากยุคต่อมา

หลังจากที่อาณาจักรสุโขทัยเสื่อมอำนาจลง อาณาจักรกรุงศรีอยุธยา
 เจริญขึ้นโดยลำดับในช่วงนั้น ฐานะของพระมหากษัตริย์ใต้มีการเปลี่ยนแปลงไป
 จากเดิม กล่าวคือ ใต้มีการถือคคิการปกครองแบบ "เจ้ากับไพร่หรือนายกับบ่าว"
 โดยถือว่าพระมหากษัตริย์มีฐานะเป็นสมมติเทพ มีพระราชอำนาจเหนือชีวิตของ
 ผู้ใต้อยู่ใต้การปกครอง"¹¹

⁹ สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติ
 ศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3, หน้า 66.

¹⁰ สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมจารึกภาคที่ 1 เป็นจารึกสุโขทัยที่
ใต้พบก่อน พ.ศ. 2467, หน้า 20-21.

¹¹ ไพบูลย์ ช่างเรียง, ลักษณะสังคมและการปกครองของไทย,
 พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2517),
 หน้า 11.

....ด้วยเหตุที่ลัทธินี้เป็นผลมาจากความเชื่อมั่นในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตาม
คติศาสนา และหลักเกณฑ์การปกครองตามลัทธิทศพิธราชธรรมในคติ
พรหมณ์เป็นสำคัญ ซึ่งถือกันว่าพระราชอำนาจมาจากเบื้องบนเพื่อ
ปกป้องคุ้มครองพลสกนิกร....¹²

ดังเช่น สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ได้ทรงมีพระวินิจฉัย
เกี่ยวกับ การปกครองในสมัยโบราณว่า รูปแบบการปกครองของไทยได้มีการ
เปลี่ยนแปลงสืบเนื่องกันมา กล่าวคือ เมื่อขอมเรืองอำนาจก็มีการปกครอง
ตามคติขอม ครั้นเมื่อไทยมีอำนาจก็ได้จัดการปกครองตามคติไทย "ต่อมาได้
ใช้วิธีประสานประโยชน์โดยเลือกเอาการที่ดี ทั้งของไทยและขอมมาปฏิบัติ"¹³
หรืออีกนัยหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงของคติเช่นนั้นนับเป็นบูรณาการทางวัฒนธรรมและ
การเมือง เพื่อเป็นการสร้างเสถียรภาพของอาณาจักรนั่นเอง ครั้นต่อมาใน
รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จึงได้มีการตรากฎหมายเทียบราชขึ้น โดยมี
การแบ่งแยกการปกครองออกเป็น 2 ฝ่าย กล่าวคือ ฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน
กฎหมายเทียบราชดังกล่าวนี้ แบ่งออกเป็น 3 แผนก คือ "พระตำราว่าด้วยแบบ
แผน เช่น การพระราชพิธีต่าง ๆ เป็นแผนกหนึ่ง พระราชธรรมนูญว่าด้วย
ตำแหน่งหน้าที่ราชการต่าง ๆ แผนกหนึ่ง พระราชกำหนดเป็นข้อบังคับสำหรับ

¹² สมพงษ์ เกษมสิน, การปกครองของไทย, หน้า 25.

¹³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณในประวัติศาสตร์และการเมือง
หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย ตอนพื้นฐานทางประวัติศาสตร์
สังคม และการเมือง (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
2516), หน้า 9.

ในพระราชสำนักแผนกหนึ่ง"¹⁴

โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นทำเนียบพระราชโอยการทหารพอเรือน หรือ พระโอยการศักคินาพลเรือนนั้น ได้ระบุถึง "บัญชาข้าราชการรับใช้ส่วนพระองค์ ของพระมหากษัตริย์ ซึ่งรวมทั้งมหาดเล็ก พวากวิเสท และผู้ดูแลรักษาลังของ พระราชวังฝ่ายใน ซึ่งเรียกรวม ๆ ว่า "กรมมหาดเล็ก"¹⁵ ดังที่ได้ระบุตำแหน่ง ความสำคัญ ดังนี้¹⁶

5

ขุนนางต่างกรมมา 400 หมื่นต่างกรมมา 300 นายเวรมหาดเล็กขอ
 เฝ้าต่างกรมมา 200 ปลัดเวร มหาดเล็ก
 ขอเฝ้า ต่างกรมมา 150
 มหาดเล็กขอเฝ้าเลวต่างกรม
 มา 100

¹⁴ รอง ศยามานนท์, ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์ทิกุล, ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น (ฉบับร่าง) (ไม่ปรากฏหลักฐานการพิมพ์).

¹⁵ ควอริช, เวส แคง, ยุกา ชุมจันทร์ กาญจน์ สมเกียรติกุล แปล, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ (กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์ การพิมพ์, 2519), หน้า 121.

¹⁶ ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมได้จาก กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช 2521, หน้า 110.

หมื่นสาระเพชภักดี		คนเข็อก	
หมื่นศรีเสาวภัก			
หมื่นไวยวรนาถ		ปลายเข็อก	นา 1000
หมื่นเสมอใจราช			
นายศักดิ์		นายสีท	นา 800
นายอุทร	นา 800	นายเกษ	
นายจาเรก	นายจากรง		
นายจายง	นายจัญวค	นา	600
นายกวต	นายขัน	นา	500
นายจัน	นายจิต		
นายสนิจ	นายเสนท		
นายเออวาท	นายสุทจินดา	นา	400
นายไชยขัน	นายมวรุวิไชย		
นายพลขัน	นายพลพาย	นา	400
		มหาดเลกเลว	นา 200

ครั้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ซึ่งเป็น
 ระยะเวลาเสร็จสิ้นสงครามที่ดำเนินมาแต่ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี
 นั้น เมื่อยามที่บ้านเมืองสงบ ก็ได้มีการฟื้นฟูขนบธรรมเนียมประเพณี ราชศาสตร์
 ต่าง ๆ อีกครั้งหนึ่ง การที่ได้มีการชำระ และเรียบเรียงพระราชกำหนดคบทพระ
 โอยการ การพระราชพิธีต่าง ๆ ดังแบบแผนที่มีมาแต่โบราณในครั้งนั้น นอกจาก
 จะเป็นการกำหนดกฎระเบียบในการจัดการบริหารราชการแผ่นดินอย่างมีแบบแผน
 แล้ว ในขณะเดียวกันถือได้ว่าเป็นการสืบทอดมรดกทางศิลปวัฒนธรรมที่มีมาแต่เดิม
 ให้คงไว้เช่นกัน ดังที่ ชัย เรื่องศิลป์ ไทกล่าวถึง ความรู้สึกนึกคิดของคนไทย
 ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้นว่า เป็นการสืบทอดแนวความคิดจากคนกรุงเก่า
 ทั้งนี้เพราะเมื่อคราวที่ไทยสร้างเมืองใหม่ที่กรุงเทพมหานครนั้น เป็นการรวมผู้คน
 ภายหลังกองแตกทั้งส่วนที่เป็นชาวกรุงเก่าปนกับชาวเมืองธนบุรีในทุกชั้น

เมื่อบ้านเมืองเจริญก้าวหน้าขึ้นกว่าเดิม การบริหารราชการมีความ
ซับซ้อนโดยลำดับ¹⁷ ฉะนั้น หน้าที่ความรับผิดชอบของบรรดาข้าราชการก็มีการแจก
แจงยิ่งขึ้น จึงอาจมีการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงบ้าง ซึ่งการนี้ "เพื่อให้สอดคล้อง
กาละและพระราชนิยม"¹⁸ แต่อย่างไรก็ดี "ราชสำนักอยุธยายังคงเป็นแม่บท
ของกรุงรัตนโกสินทร์"¹⁹

ดังที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า ความเป็นมาของมหาดเล็กนั้นได้มีการ
สืบทอดมาพร้อมกับการที่สังคมไทยมีความเคารพในสถาบันพระมหากษัตริย์ ทั้งจะ
เห็นได้จากตำแหน่งศักดินาในตำแหน่งพระราชโอรสโอรสโอรสในสมัย
กรุงศรีอยุธยา ส่วนการลำดับตำแหน่งศักดินาความรับผิดชอบนั้น ย่อมมีการเปลี่ยน
แปลงแตกต่างออกไปตามพระราชนิยมแห่งองค์พระมหากษัตริย์แต่ละยุคสมัย

¹⁷ ชัย เรืองศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2525-2453
ตำนานสังคม (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อมรรкарพิมพ์, 2529), หน้า 48.

¹⁸ ม.ร.ว. เทวธิดา ป. มาลากุล สมุหพระราชพิธี, ประเพณีวัง
และเจ้า (พระนคร: ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์, 2492), หน้า 1.

¹⁹ จันทร์คน ประวาสนัทม์, "การศึกษาเปรียบเทียบราชสำนักใน
สมัยรัชกาลที่ 5 และ รัชกาลที่ 6," (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนก
วิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 2.

ความสำคัญของมหาคเล็กที่มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงมีพระบรมราชธิบายเกี่ยวกับเรื่องของมหาคเล็กไว้ว่า "มหาคเล็ก คือ ผู้ที่รับใช้พระราชหรือเจ้านาย มหาคเล็กมีหน้าที่ราชการและข้าในกรมอื่น ๆ ทั้งนี้คือ เป็นผู้รับใช้ใกล้ชิดพระองค์ เจ้านายของชนชั้นสูงกว่าผู้อื่น"²⁰ และนอกเหนือจากนี้ กรมมหาคเล็กซึ่งเป็นหน่วยงานต้นสังกัด ก็นับเป็นกรมที่มีความสำคัญในราชสำนักเช่นกัน ทั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระบรมราชธิบายว่า ถึงแม้ผู้รับราชการจะมีสัญญาบัตร สักดินาน้อย ก็เป็นที่เคารพยำเกรงของคนทั่วไป "เพราะเหตุที่เป็นบุตรขุนนางมีตระกูลประการหนึ่ง เป็นผู้ใกล้ชิดเคียง ใต้หังกระแสรพระเจ้าแผ่นดินแท้ประการหนึ่ง เป็นผู้ให้เหตุผลใคงายประการหนึ่ง จึงได้มีเกียรติยศเป็นที่นับถือมาก"²¹

แม้ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น ทวอริช เวลส์ ได้บันทึกไว้ว่า กรมมหาคเล็กนี้ "จะอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของพระมหากษัตริย์ โดยไม่ถือว่าเป็นกรมหนึ่งในการปกครอง"²² อีกทั้งยังได้อธิบายถึงความไว้วางพระราชหฤทัยที่พระเจ้าแผ่นดินทรงมีต่อมหาคเล็กว่ามีเหนือกว่าขุนนางโดยทั่วไป ดังจะเห็น

²⁰ กรมศิลปากร, "พระบรมราชโองการเรื่องมหาคเล็ก," เรื่องมหาคเล็ก (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก นายวรการบัญชา (บุญเกิด) สุคันตานนท์) ปว., ม.ว.ม. ๗ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 4 พฤศจิกายน 2517, หน้า 90.

²¹ กรมศิลปากร, การตั้งขุนนางไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 (กรุงเทพมหานคร: กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2521), หน้า 9-10.

²² ทวอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า 121.

ไต่จากกรณีที่พระบรมราชานุญาตให้มหาดเล็กเข้าออกนอกในพระราชสำนัก
"พระราชสำนักชั้นที่ 3 อนุญาตให้เฉพาะแต่เหล่ามหาดเล็กในพระองค์กับขุนนาง
ผู้ใหญ่ ส่วนขุนนางอื่น ๆ หมอบอยู่จนจนกว่าแต่งแก้ว"²³ เป็นต้น

นอกเหนือจากหน้าที่ในการปฏิบัติราชการภายในพระราชสำนักแล้ว ใน
ยามใดที่บ้านเมืองเกิดความไม่สงบ ก็ถือเป็นหน้าที่ที่มหาดเล็กจะต้องถวายความ
จงรักภักดี โดยการออกไปสู่สมรภูมิต่างกัน ดังหลักฐานที่ปรากฏในปี พ.ศ.
2415 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในยุคนั้นพวกฮ่อทาง
หัวเมืองลาวไคกอกเห่คว่นวายุอยู่เนื่อง ๆ และมีท่าทีจะยึดเยื้อต่อไป ถึงแม้ว่าทาง
เมืองหลวงยกกองทัพไปปราบอย่างไร ๆ ก็หาได้เป็นผลสำเร็จไม่

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าหม่อมมาลา กรมพระปรางค์ปรบัภิษ
เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในสมัยนั้น ให้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาต่อ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อขอรับพระราชทานกระแสดพระราช
คำริ จึงได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าหมื่นไวยวรนาถ
(พระยาสุรศักดิ์มนตรี แสง ชู-โต) หัวหมื่นมหาดเล็กเป็นแม่ทัพฝ่ายเหนือยกกองทัพ
ไปปราบกบฏ ดังความในกระแสดพระราชคำริที่มีต่อเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยว่า
"กองทัพฝ่ายเหนือนั้น หม่อมฉันจะให้นายไวยวรนาถเป็นแม่ทัพ เพราะพระไวย-
วรนาถคนนี้เป็นผู้ที่ชำนาญการทหารและอาวุธ"²⁴

²³ นีโคลาส แชรแวงส, ประวัติศาสตร์ ชนรรมชาติ และการเมืองแห่ง
ราชอาณาจักรสยาม (ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช) พิมพ์จำหน่ายที่กรุง
ปารีส เมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1688 (พ.ศ. 2231) แปลโดย สันต์ ท.
โกมลบุตร (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506), หน้า 47.

²⁴ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, ประวัติของจอมพลเจ้าพระยาธรรมศักดิ์
มนตรี เล่ม 2 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 310.

อนึ่ง แม่ท้าวคานการเจริญสัมพันธ์ไมตรีทางการทูตกับอารยประเทศทางยุโรป ดังเช่น เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) เมื่อครั้งที่ยังเป็นจ๋มไน ไวยวรณารด หัวหมื่นมหาดเล็ก ได้รับพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวร่วมเดินทางไปกับคณะทูต เพื่อเจริญพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ซึ่งพระบรมวงศานุวงศ์ (ผู้ร่วมเดินทาง) ได้บันทึกเหตุการณ์ว่า ในปี พ.ศ. 2414 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาพิพัฒน์เป็นราชทูต เจ้าหมื่นไวยวรณารดเป็นอุปทูต และพระบรมวงศานุวงศ์ เป็นตรีทูต อัญเชิญพระราชสาส์น พร้อมทั้งเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้า - นโปเลียนที่ 3 ณ กรุงฝรั่งเศส เป็นการเจริญพระราชไมตรีตอบแทน²⁵ ซึ่งการนั้นนอกจากมหาดเล็กในตำแหน่งจ๋มไนไวยวรณารด จะได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยแล้ว เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์ (เจ้าพระยาภาสกรวงศ์) ก็ได้รับพระมหากรุณาธิคุณเช่นกัน ทั้งนี้ด้วยเหตุที่ท่านมีคุณสมบัติเป็นผู้ทรงคุณความรู้ควรแก่การตามเสด็จ

.... ด้วยเวลานั้น ในบรรดาข้าราชการไทยมีเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ คนเดียวที่เป็นผู้ทรงภาษาอังกฤษ ถึงพอจะค้นหาแบบแผนต่างประเทศไทย เปรียบเหมือนกันเป็นผู้ที่ถือคุณแก่สำหรับคำกราบทูลประเทศในสมัยนั้น แต่เพียงคนเดียว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้หาที่เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์หัวหมื่นมหาดเล็ก... โคตามเสด็จประพาสทั้งคราวเสด็จทวีปชะวา และประเทศอินเดีย...²⁶

²⁵ ศุภสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 71 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 28-30 อธิบายพระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) (พระนคร: โรงพิมพ์ศุภสภา, 2508), หน้า 238.

²⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ใน ประวัติบุคคลสำคัญ พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2493), หน้า 152-153.

ในบางโอกาสพระมหากษัตริย์ได้ทรงใช้สอยมหาคเล็กตามควรแก่พระราชอัชฌาศัย ตามที่ ม.ร.ว. ถึก สีหศักดิ์ สนิทวงศ์ ชุมสาย ได้กล่าวถึงความ เป็นมาในชีวิตเมื่อครั้งเป็นมหาคเล็กเยาว์วัย รัชราชการในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า มีหน้าที่เพียงโดยเสด็จและอัญเชิญเครื่องใช้สอยส่วนพระองค์ไปในที่ต่าง ๆ โดยมีทองอยู่เวรยามเช่นผู้อื่น

.... ถ้าเมื่อใดไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสหัวเมือง ข้าพเจ้าจึงมีเวลาไปโรงเรียน เวลาราชการของข้าพเจ้าระหว่างเป็นเด็กมากก็ดำเนินไปพร้อมกับ ม.ร.ว. พิณเสมอ หน้าที่ราชการของเราทั้ง 2 คนก็เพียงผู้ใดกันเชิญพระแสงดาบบาง สะพายพระกลอง สองนสองพระเบญจมาฆ ถ้าเสด็จพระราชดำเนินประพาสหาทรายตามชายทะเล ข้าพเจ้าก็หิ้วตะกร้าเก็บเบี้ยหยอดถวายเท่านั้น...²⁷

จะเห็นได้ว่า ความสำคัญของมหาคเล็กที่มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์จะเป็นประการใดนั้น ย่อมสุดแท้แต่การที่พระเจ้าแผ่นดินจะทรงใช้สอย กล่าวคือถ้าหากมหาคเล็กคนใดเป็นผู้มีความรอบรู้ ความสามารถ ไหวพริบปฏิภาณ หรือมีความพร้อมด้วยคุณสมบัติควรแก่การให้สอยในราชการใด อาทิ ราชกิจที่มีความสำคัญหรือมีความพิถีพิถันมาก ก็ย่อมจะต้องเลือกเฟ้นให้สอยบรรตามหาคเล็กที่มีคุณสมบัติเป็นที่พึงไว้วางพระราชหฤทัยเป็นกรณีพิเศษ ส่วนการงานใดที่มหาคเล็กทั่ว ๆ ไปสามารถปฏิบัติได้ตามแบบอย่างธรรมเนียมหรือหน้าที่ความรับผิดชอบโดยปกติวิสัย ความสำคัญของมหาคเล็กก็ลดหย่อนลงมาโดยลำดับ หรืออีกนัยหนึ่งผลแห่งการปฏิบัติราชการสนองพระเดชพระคุณโดยพระราชประสงค์ หรือโดยตำแหน่งความรับผิดชอบก็ตาม ย่อมถือ เป็นการพิสูจน์ความสามารถ

²⁷ ม.ร.ว. สีหศักดิ์ สนิทวงศ์ ชุมสาย (พระยาสีหศักดิ์สนิทวงศ์), โชคชะตาที่พอใจของ หม่อมราชวงศ์ ถึก สีหศักดิ์ สนิทวงศ์ ชุมสาย (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), หน้า 299.

ชนบทธรรมเนียมประเพณีที่มหาดเล็กยึดถือปฏิบัติ

... ถ้าดูเป็น ๆ เราอาจจะนึกถึง นมหาดเล็กนั้นมีหน้าที่รับใช้ แม้เจ้านายจะทรงเป็นถึงพระมหากษัตริย์ มหาดเล็กก็ไม่อาจจะปฏิเสธต่อบรมถึงกันมีคำสำหรับตำราฎีกาที่ดูสำคัญกับชุมชน คงปรากฏว่ามีอยู่ แต่ความจริงนั้นมหาดเล็กหลวงมีหน้าที่อันจะตองประกอบถวายความรู้ ความมีไหวพริบ และสัมมาคารวะ กิริยา มารยาทงดงามด้วย....²⁸

ข้อความเบื้องต้นนี้เป็นพระนิพนธ์ในพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ซึ่งได้ประทานพระอธิบายไว้ในคำนำหนังสือขอราชการในกรมมหาดเล็ก อันเป็นการยืนยันให้ทราบว่าชนบทธรรมเนียมประเพณีที่มหาดเล็กยึดถือปฏิบัติกันนี้ได้มีการบันทึกแบบแผนไว้ ส่วนลำดับที่มาแห่งตัวบทนั้น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร ได้นิพนธ์ไว้ในตำราราชเสวกครั้งกรุงเก่าว่า แต่เดิมนั้นตำราดังกล่าวเรียกกันว่า "แบบธรรมเนียมมหาดเล็ก" แต่เมื่อทรงสอบถามแล้วพบว่าได้มีการจัดแผนกบอกหน้าที่ทั้งส่วนของมหาดเล็ก ชาวที่ และกรมวังทั้งปวง ซึ่งถือเป็นแบบธรรมเนียมราชเสวก ที่ใช้เป็นแม่แบบแห่งชนบทธรรมเนียมในสมัยต่อมา

... ข้าพเจ้าจึงเปลี่ยนชื่อเรียกว่า "ตำราราชเสวก" ต้นฉบับที่หอพระสมุดไถ้มีลายมือเขียนครั้งรัชกาลที่ 1 ส่วนวนเรียบเรียงเป็นอธิบายแบบแผนของเก่าจึงเข้าใจว่าหนังสือที่เห็นจะไปรคให้ตามขาราชการครั้งกรุงเก่า แต่ครั้งกรุงธนบุรี เมื่อแรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ ประเพณีที่กล่าวในหนังสือนี้เป็นประเพณีกรุงเก่าทั้งสิ้น....²⁹

²⁸ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, ขอราชการในกรมมหาดเล็ก (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว.วราห์ กุญชร) ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2500, หน้าคำนำ).

²⁹ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร, ตำราราชเสวกครั้งกรุงเก่า (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2459), หน้า 1 (พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร โปรดให้พิมพ์เป็นครั้งแรกเป็นของแจกในงานศพ พระยานาวา หลานุโยค (ม.ล.ชม สนิทวงศ์ ณ กรุงเทพฯ) ปีมะโรงรัฐศก พ.ศ. 2459).

จากการค้นคว้า ผู้วิจัยพบว่าบรรดาชนบทธรรมเนียมที่ยึดถือกันสืบมาในบางรัชกาล พระมหากษัตริย์ได้โปรดเกล้าให้ตราเป็นพระราชกำหนดขึ้นใหม่ ทั้งนี้เนื่องจากชจ็คชอบกพร่องในหน้าที่ราชการที่เกิดขึ้น โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพได้ทรงมีพระวินิจฉัยเกี่ยวกับหลักฐานดังกล่าวว่า "ที่จริงพระราชกำหนดเหล่านี้ไม่เป็นตำราแท้ เช่นตอนตน ๆ แต่ไม่ปรากฏฉบับว่ามีที่อื่นอีก"³⁰ อาทิ พระราชกำหนดที่ได้ตราขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 อันเป็นบทลงโทษมหาดเล็กที่หย่อนวินัย ไม่รู้จักธรรมเนียม ซึ่งเท่ากับเป็นการกระทำให้เลื่อมพระราโชสิริยศ จึงได้มีพระบรมราชโองการกำกับให้บรรดาผู้มีส่วนรับผิดชอบอบรมมหาดเล็กอย่างเคร่งครัด มิฉะนั้นจะถือเป็นความผิดของผู้ดูแลฝึกสอนด้วย

... แค่นี้สืบ ไปเบื้องหน้าดูบุตรธิดาของสุลชีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย จะเขามากมายบังคมทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายดอกไม้ ธูป เทียนถวายตัวทำราชการฉลองพระเดชพระคุณในมททุกเล็ก ใหญ่หัวหมื่น นายเวร, จา หมมแพร ปีกสอนมหาดเล็กถวายตัวใหม่ใหญ่จักในการที่... ถ้าเหตุมาทุกเล็กกระทำผิดจากชนบทธรรมเนียมพระราชกำหนดกฎหมายไปแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ที่จะเอาตัวหัวหมื่น นายเวร จา หมมแพร มาลงโทษตามโทษานุโทษ... 31

จากบทลงโทษที่น่าเสียดาย สะท้อนให้เห็นว่ากฎที่ตราขึ้นในยุคหนึ่งได้กำหนดขึ้นเพื่อเป็นเกณฑ์ในการควบคุมความประพฤติบรรดาข้าราชการสำนักทั้งปวง ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยในพระราชสำนัก อันจะนำมาซึ่งการรักษาพระเกียรติยศ และพระบรมเดชานุภาพแห่งองค์พระมหากษัตริย์

³⁰ กรมศิลปากร, ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ เล่ม 1 (พระนคร: เจริญวิเทศการพิมพ์, 2515), หน้า 5-6.

³¹ กรมศิลปากร, ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ เล่ม 2, หน้า 139-140.

แต่อย่างไรก็ดี นอกจากชนบธรรมเนียมที่เป็นข้อห้ามแล้วในสมัยพระบาทสมเด็จระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการตราแม่บทเกี่ยวกับข้อปฏิบัติต่าง ๆ สันนิษฐานว่าได้มีการปรับปรุงเพิ่มเติม เพื่อให้สอดคล้องตามพระราชนิยม ดังที่ปรากฏในแบบเรียนสอนนักเรียนโรงเรียนมหาดเล็ก ซึ่งการนี้พระบาทสมเด็จระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระยานรรัตนราชมานิต พระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ จางวางมหาดเล็ก ตราพระราชบัญญัติเป็นข้อบังคับสำหรับหน้าที่ราชการในกรมมหาดเล็ก ซึ่งจะศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมได้จากภาคผนวก

พอสรุปได้ว่า มหาดเล็กทั้งหลายจักต้องยึดถือและปฏิบัติตามชนบธรรมเนียมประเพณี ทั้งในส่วนที่มีสืบเนื่องมาแต่ครั้งโบราณกาล และในส่วนที่ได้มีบทกำหนดตราขึ้นในชั้นหลัง เพื่อให้สอดคล้องตามพระราชนิยม มหาดเล็กที่จักต้องมีคุณสมบัติพร้อมทั้งทางค่านิยมอันดีชอบต่อการหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย และการรักษาความประพฤติอันเหมาะสมแก่กาลเทศะ ทั้งในขณะปฏิบัติหน้าที่ก็ดี หรือในการดำเนินชีวิตส่วนตัวก็ดี เพื่อเป็นการรักษาพระเกียรติยศแห่งองค์เจ้านาย ถ้าหากผู้ใดกระทำความผิดหรือฝ่าฝืนชนบธรรมเนียมย่อมจะได้รับการลงโทษเพื่อให้ทราบจำ หรือมิให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่ผู้อื่น ดังพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเตือนข้าราชการกรมมหาดเล็กและกรมขึ้นทั้งปวงให้มีความตระหนักในหน้าที่ มีพึงกระทำการใดใหม่ยกพร่อง มิฉะนั้นจะเป็นที่ติฉินวิพากษ์วิจารณ์ได้ว่าผู้รับใช้ใกล้ชิดคนองพระเดชพระคุณเจ้าไม่รอบคอบควรแก่ฐานะ และตำแหน่งหน้าที่พระมหากษัตริย์ทรงคัดเลือกมาใช้สอย "ถึงแม้ว่ามหาดเล็กทำการพลาดพลั้งหรือเลื่อมเดียว ก็ยอมจะพลอยเลื่อมเสียตลอดถึงพระองค์พระเจ้าแผ่นดินด้วย เพราะจะต้องมีผู้พิพากษาไม่รู้จักเลือกคนใช้... 32

32 กรมศิลปากร, พระบรมราชโองการเตือนข้าราชการ กรมมหาดเล็ก และกรมขึ้นทั้งปวง เนื่องในงานพระบรมราชาภิเษกสมโภช เดือนธันวาคม ร.ศ. 130 (พระนคร. โรงพิมพ์สามมิตร, 2514), หน้า 76-77.

ทัศนคติ ค่านิยม ในการถวายตัวเพื่อรับราชการ

ก่อนที่จะพิจารณาเรื่อง ของทัศนคติ ค่านิยมในการถวายตัวเพื่อรับราชการ ของมหาดเล็ก ผู้วิจัยขอเสนอแนวความคิดเห็นของนักวิชาการบางท่านพอเป็นสังเขป ดังต่อไปนี้

ดร.ประสาธ หลักศิลา ได้กล่าวว่า

... ทัศนคติ หมายถึง ความโน้มแน่วที่จะกระทำอย่างหนึ่งอย่างใดไป ตามนิสัยของบุคคล เป็นกฎกระทำที่มีผลต่อบุคคลใดหรือต่อสถานการณ์ ใดก็ได้และบุคคลเหล่านั้นพร้อมที่จะกระทำไปตามที่ใดเตรียมการอยู่พร้อม แล้วที่จะกระทำเช่นนั้น คือผู้มีทัศนคติอย่างนั้นพร้อมที่จะกระทำเช่นนั้นอยู่ แล้ว รอแต่ให้บุคคลหรือสถานการณ์มาปรากฏเท่านั้น... 33

นอกจากนี้ ดร.ประภาเพ็ญ สุวรรณ ได้เสนอทัศนะของนายมิลตันว่า

... ทัศนคติ เป็นการผสมผสานหรือการจัดระเบียบความเชื่อที่มีคู่สิ่ง ใดสิ่งหนึ่ง หรือสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง ผลรวมของความเชื่อนี้ จะเป็นตัวกำหนดแนวโน้มของบุคคลในการที่จะมีปฏิกิริยาตอบสนองใน ลักษณะที่ชอบหรือไม่ชอบ... 34

33 ประสาธ หลักศิลา, สังคมมนุษย์ในตำนานพฤติกรรมศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร: คณะวิชามานุษยวิทยาและสังคมศาสตร์ วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร, 2514), หน้า 77.

34 Milton Rokeach, Beliefs Attitudes and Value (San Francisco: Gossey Bass Inc., 1970), p.112 อ้างใน ประภาเพ็ญ สุวรรณ ทัศนคติการวัด การเปลี่ยนแปลงและพฤติกรรมอนามัย (กรุงเทพมหานคร: ไทวันนา พานิช), หน้า 2.

ในทัศนะของผู้วิจัยคิดว่า ทัศนคติเป็นความเชื่อของบุคคลที่บังเกิดขึ้น ทั้งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับตนเองและผู้อื่น ซึ่ง "โดยทั่วไปแล้วเชื่อกันว่าทัศนคติมีความสัมพันธ์กับการปฏิบัติ"³⁵ และความเชื่อในประเด็นนี้เป็นผลที่เกิดจากการเรียนรู้ อบรม หรือได้รับการสั่งสมจากกระบวนการชักเสลาทางสังคมนั่นเอง ซึ่ง ดร. ประสาท หลัทธิลา ใค้แสดงความคิดเห็นว่า ทั้ง "ทัศนคติต่อตัวเองและทัศนคติต่อผู้อื่นก็มีพัฒนาการขึ้นไค้เป็นส่วนโหญ่จากกลุ่มปฐมภูมิ ในกลุ่มที่คนเราเข้าร่วมอยู่ควยแต่ละกลุ่มนั้น"³⁶ แค่อย่างไรก็ดี การที่ทัศนคติจะปรากฏเป็นพฤติกรรมได้นั้นก็น่าจะมีสิ่งหนึ่งสิ่งใค้เป็นแรงกระตุ้น หรือเป็นสิ่งเร้า ซึ่งในประเด็นของการรับราชการนี้ น่าจะหมายถึงตำแหน่งและความสำเร็จในหน้าที่ราชการนั่นเอง

สำหรับความหมายของคำว่า "ค่านิยม" นั้น ไค้มีนักวิชาการให้ทัศนะแตกต่างกันไปดังนี้

พนัส หันนาคินทร์ กล่าวว่ ค่านิยม มีความหมายเกี่ยวกับการยอมรับนับถือ และพร้อมที่จะปฏิบัติตามคุณค่าที่คนหรือกลุ่มคนมีคอส่สิ่งต่าง ๆ ...³⁷

³⁵ Milton Rokeach, Beliefs Attitudes and Value (San Francisco: Gossey Bass Inc., 1970), p.112 อ้างใน ประสาท หลัทธิลา, ทัศนคติการวัด การเปลี่ยนแปลงและพฤติกรรมอนามัย (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช), หน้า 2.

³⁶ ประสาท หลัทธิลา, สังคมมนุษย์ในค่านพฤติกรรมศาสตร์, หน้า 77.

³⁷ พนัส หันนาคินทร์, การสอนค่านิยม (พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยศรีนกรินทร์วิโรฒ พิษณุโลก), หน้า 17.

สนิท สัมภกรการ แสดงทัศนะว่า ค่านิยมหมายถึงแนวคิดแนวปฏิบัติ
ต่าง ๆ ที่คนในแต่ละวัฒนธรรมมีความนิยมชมชอบ³⁸

ในทัศนะของผู้วิจัยใครสรุปว่า ค่านิยมหมายถึงแนวคิดของบุคคลหรือ
กลุ่มชนของสังคมที่มีความยอมรับหรือให้คุณค่าต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใด และมีความสมัคร
ใจที่จะปฏิบัติตามเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนปรารถนา

จากรายละเอียดที่ปรากฏนี้ ผู้วิจัยคิดว่าห้วงทัศนคติและค่านิยม น่าจะมี
ความเกี่ยวเนื่องกันดังที่ Miller ได้กล่าวไว้ว่า "ค่านิยมเป็นทัศนคติและความ
เชื่อที่ฝังลึกในชีวิตของบุคคล และมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลทุก ๆ คน"³⁹

นอกจากนี้ ไพจิตร ไหลงาม ได้แสดงความคิดเห็นว่า

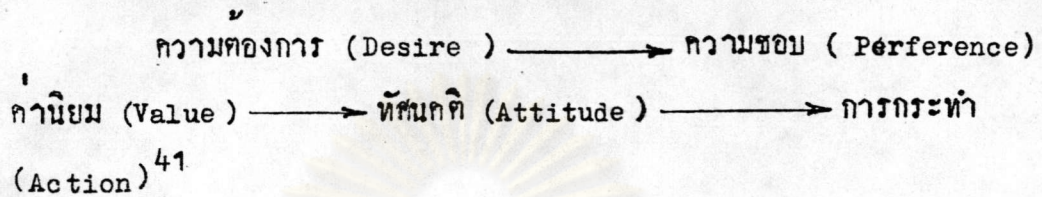
... กล่าวโดยสรุปค่านิยม คือ ลักษณะของทัศนคติที่ได้มีการยึดถือเป็น
แนวประพฤติกรรมปฏิบัติสืบต่อกันมาในสังคมหนึ่ง ๆ จนกลายเป็นวิถีชีวิตที่
ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด...⁴⁰

³⁸ สนิท สัมภกรการ, "ความขัดแย้ง ปัญหา และอนาคตของสังคมไทย
พิจารณาค่านิยมทางวัฒนธรรมเป็นสำคัญ," ใน สังคมและวัฒนธรรมไทยข้อสังเกต
ในการเปลี่ยนแปลง (กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2523),
หน้า 45.

³⁹ Sarroll H. Miller, Guidance Service An Introduction
(New York: A Harper International Student, 1965), p. 100.

⁴⁰ ไพจิตร ไหลงาม, "ความคิดทางการเมืองแบบราชาธิปไตยและ
การปรับตัวของรัฐระหว่าง พ.ศ. 2398-2475" (ปริญญาบัณฑิตการศึกษามหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2524), หน้า 30.

จากแนวความคิดดังกล่าว จะเห็นได้ว่า ทั้งทัศนคติและค่านิยมต่างก็ เป็นปัจจัยส่วนหนึ่งที่สามารถบ่งชี้ถึงความคิด ซึ่งเป็นที่มาของการกระทำโดยสะท้อน ออกมาในรูปของการแสดงออกหรือพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมนั้นว่าเป็นประการ ใด ดังที่ สาโรช บัวศรี ใ้คำอธิบายขั้นตอนไว้ดังนี้

ฉะนั้น อาจกล่าวโดยสรุปว่า ทัศนคติ ค่านิยมในการถวายตัวเพื่อรับ ราชการนั้น เป็นความเชื่อส่วนบุคคลที่บังเกิดขึ้นในการปฏิบัติตามขนบธรรมเนียม ค่ายวิถีการเรียนรู้สิ่งสมประสมการต่าง ๆ หรือที่เรียกว่า กระบวนการขัดเกลา ทางสังคม ตามที่ สนิท สัมภกรการ ได้ตั้งข้อสังเกตว่า

....พฤติกรรมทางสังคมมนุษย์ย่อมเป็นไปตามขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ ความรูต่าง ๆ ที่ได้รับการอบรมบ่มพร่าสอนจากบุรพบุรุษ ครูบา อาจารย์ ... บุคคลเหล่านี้ก็ใคร่เรียนรู้สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จากอนุชนรุ่น ก่อนเรื่อยมา คอยเห็นวัฒนธรรม หรือกฎเกณฑ์กำหนดพฤติกรรมทาง สังคมจึงเป็นมรดกทางสังคม ซึ่งสมาชิกโดยทั่ว ๆ ไป มีส่วนรับรู้คอย เสมอ....⁴²

⁴¹ สาโรช บัวศรี, "จริยศึกษา" เสียง ม.ศ.ว. ปีที่ 1 (ฉบับที่ 4 2524): 8.

⁴² สนิท สัมภกรการ, วิธีการศึกษาดังคมมนุษย์กับตัวแบบสำหรับศึกษา สังคมไทย (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2515), หน้า 2.

สำหรับธรรมเนียมการถวายตัวทำราชการของมหาดเล็กนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระบรมราชโองบายไว้ถึงความว่า

...ขุนนางในเมืองเราไม่ได้สืบตระกูลเหมือนประเทศข้างตะวันตก ได้ออกจากอาชีพที่คุ้นเคยแล้วก็สิ้นยศถาบรรดาศักดิ์ไป เว้นแต่ที่พระเจ้าแผ่นดินโปรดให้มิยศงอยู่ โดยผู้นั้นมีความชอบแต่เดิม เพื่จะฉะนั้นขุนนางจึงได้รับราชการตลอดอายุไ้โดยมาก เมื่อขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยก็มีบุตรของถวายตัวพระเจ้าแผ่นดินเป็นมหาดเล็กรับราชการ... จนพระเจ้าแผ่นดินเห็นว่าผู้นั้นสมควรจะมีตำแหน่งราชการ....⁴³

ดังเช่น พลเอกพระยาเทพหัสดิน ณ อยุธยา ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาว่าบิดาของท่านได้รับพระมหากรุณาธิคุณชุบเลี้ยงจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉะนั้นเพื่อเป็นการถวายความกตัญญูแก่เวทิตา จึงถือเป็นที่ประจําตระกูลว่าต้องถวายตัวเป็นมหาดเล็ก มิฉะนั้นยอมถือกันว่าเป็นการขาดความจงรักภักดีต่อฝ่าละอองธุลีพระบาท และ "ในการที่จะเป็นมหาดเล็กนั้น ถือกันว่าจะไปถวายตัวเป็นมหาดเล็กเจ้านายองค์หนึ่งองค์ใดนั้นไม่ได้ ลูกข้าหลวงเดิมต้องเป็นมหาดเล็กหลวง"⁴⁴

⁴³ ประยุทธ์ ลิทธิพันธ์, คนตระกูลขุนนางไทย (พระนคร: โรงพิมพ์ลอมแมงเซ็ง, 2502), หน้า 1 - 22.

⁴⁴ พลเอกพระยาเทพหัสดินา, เรื่องเบ็ดเตล็ดของพลเอกพระยาเทพหัสดินา (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกพระยาเทพหัสดินา สยามพิริศ (ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์), หน้า 4.

หากเราพิจารณาประวัติศาสตร์ ความคิดของบุคคลจากวรรณคดี หรือ วรรณกรรม ก็จะทำให้เห็นว่าความสนใจในการรับราชการของประชาชนนั้นมีความสืบเนื่องมาช้านาน อาทิ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ก็ได้มีการบันทึกสาระไว้ เช่นกัน ซึ่ง นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคมว่า

... วรรณกรรมและสังคมที่ผลิตวรรณกรรมขึ้นนั้นย่อมมีปฏิสัมพันธ์กัน... การไขรหัสหลักฐานทางวรรณกรรมเพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ความคิด จึงมิได้มีความจำกัดเพียงเรื่องของปัญญาชนไม่กี่คนที่เป็นผู้ผลิตวรรณกรรมขึ้น หากหมายรวมถึงความเคลื่อนไหวทางความคิดอื่นหนึ่ง ซึ่งรวมเอาทั้งปัญญาชนและผู้อ่านวรรณกรรมจำนวนหนึ่งไว้ด้วยกัน ก็ดูและตอบสนองความคิดของกันและกัน ตลอดจนตอบสนองต่อสภาพสังคมที่แวดล้อมทั้งสองฝ่าย 45

อาทิ ความที่บรรยายเมื่อครั้งพระหมื่นศรีเสาวรักษ์ราช ไคน้ำพลายงามบุตรขุนแผน เข้าเฝ้าถวายตัวต่อสมเด็จพระที่นั่งวษา ดังนี้

... ฝ่ายพระหมื่นศรีเสาวรักษ์ราช	อภิวาทุบาทมหลดล่อง
ขอเคจรพระกรุณาผู้ละออง	คอกไม้รูปเทียนทอง ของพลายงาม
บุตรขุนแผนแสนสะท้านหลายทองประศรี	ความร่มเรียบราบไม่หยาบหยาม
จะขอรองมุลิกาพยายาม	พลางกราบสามที่สดับรับโองการ 46

45 นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ เอกสารวิชาการหมายเลข 10 เพื่อประกอบการสัมมนา สองศตวรรษรัตนโกสินทร์ ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย จัดโดย สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สถาบันวิจัยสังคมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สมาคมสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ วารสารธรรมศาสตร์ (3 - 5 กุมภาพันธ์ 2525): 5.

46 กรมศิลปากร, เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, หน้า 540.

สำหรับทัศนคติของผู้ที่นำบุตรหลานเข้าเฝ้าถวายตัวนั้น ในประเด็นแรกผู้วิจัยสันนิษฐานว่า บรรดาผู้ที่ถวายตัวหรือผู้ที่สนับสนุนบุตรหลานถวายตัวก็มีความประสงค์เช่นเดียวกัน คือ การที่ได้มีโอกาสอยู่รับใช้ใกล้ชิดของกษัตริย์หรือเจ้านาย อาทิ เมื่อครั้งขุนศรีวิชัยปรึกษากับภรรยา ก่อนที่จะพาขุนช้างเข้าเฝ้าถวายตัวต่อสมเด็จพระพันวษา ดังบทเสภาที่กล่าวไว้

... ครั้นอยู่มาขุนศรีวิชัย	กับเมียรักรวมใจทั้งสองนั้น
จึงปรึกษายินยอมพร้อมกัน	ว่าขุนช้างลูกนินจาเรื้อวย
ควรจะไปเฝ้าพระพันวษา	ถวายตัวลูกยาจึงจะไต่
ไท เป็นชาบาทหงสตรงชวยไช ⁴⁷	

สมพงษ์ เกษมสิน ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับความรู้สึกจงรักภักดี หรือการยอมตัวเป็นข้ารับใช้ต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ว่า ทัศนคติของประชาชนชาวไทยที่มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์เช่นนี้ มีความสืบเนื่องมาจากหลักความเชื่อมั่นตามคติทางศาสนา และหลักการปกครองด้วยหลักพระราชธรรมตามคติพราหมณ์ "การยอมอยู่ใต้อาณาจักรไม่ว่าจะเป็นการกดขี่ แต่เป็นเครื่องหมายของการได้รับสวัสดิมงคลและความรุ่งเรืองมั่นคง..."⁴⁸

นอกจากความจงรักภักดีแล้วคนไทยยังมีลักษณะพิเศษโดยเฉพาะ ตามที่เสาวภา ไทหยงวัชฌ์ ได้ศึกษาโลกทัศน์ของชาวไทยว่า "สังคมไทยเป็นสังคมที่สร้างนิสัยให้คนไทยยึดมั่นในผลงานของบรรพบุรุษ เป็นพฤติกรรมของพวกอนุรักษนิยม"⁴⁹

⁴⁷ กรมศิลปากร, เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, หน้า 12.

⁴⁸ สมพงษ์ เกษมสิน, การปกครองของไทย, หน้า 12.

⁴⁹ เสาวภา ไทหยงวัชฌ์, "โลกทัศน์ของคนไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416" ใน สังคมไทยใน 200 ปี. แต่งศ์ พวงพิศ, พลศักดิ์ จิรัฐไกรศิริ บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: เจ้าพระยาการพิมพ์, 2523) หน้า 137.

อีกทั้งเป็นที่น่าสังเกตว่าสังคมไทยได้ปลูกฝังในเรื่องของการรู้จักบุญคุณคนเช่นกัน ตามที่ เจดิม จันปฐมพงษ์ และคณะ ได้แสดงความคิดเห็นว่า ทั้งนี้เนื่องมาจากว่าเมื่อผู้ใดทำสิ่งใดให้ เราไม่ใคร่รู้สึกเพียงว่าเมื่อถึงคราวที่ตอบแทนแล้วก็หมดสิ้นกันเพียงนั้น แต่กลายเป็นความผูกพันสำนึกในพระคุณตลอดไป "คุณธรรมอันนี้เกิดขึ้นเพราะเหตุ 2 ประการ คือ จากโครงสร้างของครอบครัวในสังคมเอเชียส่วนหนึ่ง และเพราะความกลมกลืนตามหลักกรรมในพุทธศาสนาอย่างหนึ่ง"⁵⁰

แม้ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนก็ได้กล่าวถึงความตระหนักในข้อนี้ว่า

เจ้าอุศลาหอศเปี้ยวไวกินหวาน ปีกหัตถ์รากรให้จงคู่
ดาโตคมียศปรากฏไป เหมือนแทนคุณขุนไกรบุญบิดา...⁵¹

อนึ่ง จากการค้นคว้าของ ชัย เรื่องศิลป์ ได้กล่าวถึงรายละเอียดบางประการเกี่ยวกับการจัดการทรัพย์สิน ไพรพล เมื่อข้าราชการถวายชนมความว่าบรรดาเครื่องยศที่ได้รับพระราชทานพร้อมบรรดาศักดิ์นั้น มิได้นับเป็นมรดกตกทอดที่ถึงชั้นทายาท ฉะนั้นเมื่อข้าราชการผู้นั้นวายชนม์ ต้องนำส่งคืนหลวงไม่ในส่วนทรัพย์สิน บ่าวไพร่อื่นใดที่พระเจ้าอยู่หัวจะไต่พระราชทานนั้น ถือเป็นพระมหากรุณาธิคุณทางหาก กล่าวคือ เสื้อ สัปทน ลอมพอก เจียดหมาก เจียดน้ำ หานหมาก เสลี่ยง กานหาม และเครื่องสรรพาวุธ กฎหมายมรดกเรียกของเหล่านี้ว่า พัทธยา และไม่ให้อถือว่าเป็นมรดกตกทอดของทายาทเมื่อผู้ใดได้รับพระราชทานเครื่องพัทธยาตาย ผู้จัดการมรดกหรือทายาทต้องนำส่งคืนหลวง ส่วนบ้านพัก ที่ดินพระราชทานนั้นพระเจ้าแผ่นดินไม่เรียกคืน ถือว่าพระราชทานเป็นกรรมสิทธิ์ตลอดไปจนชั่วลูกหลาน

⁵⁰ เจดิม จันปฐมพงษ์ และคณะ, ประวัติศาสตร์สังคมไทย (พระนคร: สำนักพิมพ์เสถียรไทย, 2520), หน้า 668-669.

⁵¹ กรมศิลปากร, เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, หน้า 317.

ในกรณีที่พระราชทานข่าวไฟและทาส ถ้าข่าวไฟนั้นเป็นคนที่มิชื่อ
ในทะเบียนเลข จะเป็นไฟหลวงก็ดี ไฟสมกำลังก็ดี เมื่อมุนายตาย ไฟ
สมของผู้ตายกลับไปเป็นไฟหลวง ส่วนทาสพระราชทานนั้น ตกเป็นกรรมสิทธิ์
ของผู้ที่รับพระราชทานตลอดไปจนชั่วลูกชั่วหลาน 52

ถ้าหากจะตีความความหมายของคำว่า "คุณ" นอกจากจะเป็น
พระคุณของผู้ที่ให้กำเนิดแล้ว ครอบครัวยังของข้าราชการในสมัยโบราณยังได้รับความ
ความร่มเย็นเป็นสุข แม้ว่าบุคคลในครอบครัวที่รับราชการจะวายชนม์ไปแล้ว และ
เหนือยิ่งกว่าสิ่งใดก็คือ พระมหากรุณาธิคุณในพระมหากรุณานี้เอง

นอกจากนี้ เป็นที่พึงสังเกตว่าถึงแม้ว่าสังคมไทยในสมัยโบราณจะมีความ
เชื่อถือเรื่องของคาถาอาคมหรือไสยศาสตร์ว่าสามารถให้คุณให้โทษตามที่พึงประสงค์
อาทิ เช่น การทำเสน่ห์ญกมัจจิใจผู้คน แต่อย่างไรก็ดี จากการค้นคว้าอิศริยา
ภานิต พบว่า มีคำกล่าวยกย่องผู้ที่ได้รับราชการว่าสามารถโน้มน้าว หรือถึงจุดจิต
ใจของอิสตรีได้ผลเป็นที่พอใจยิ่งกว่าการใช้เสน่ห์เล่ห์กลถึงความว่า

.... คนพันหนึ่งเสาะแสวงทางเสน่ห์	อุปเท่ห์ทำให้ชอบใจหญิง
เสกที่ไคใจเจ้าของทองประเวียง	...
คนมียศรุษยทั้งรุษยทุษย	เสนูหบพันับขลังจริงจึงเจ้า
สาวสาวเห็นหมกหนาตาจะเอา	ไมทองเป่าเสกคาถาก็มาเจียว.... 53

52 ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติสังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 25,
หน้า 235.

53 พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร), มูลบทบรรพกิจ
ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) และสุภานิติอิศริยาภาน (พระนคร:
โรงพิมพ์สามมิตร, 2515), หน้า 97, (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิง
ศพคุณหญิงประเสริฐ ศุภกิจ (จำเริญ ไกรฤกษ์) พ.ศ. ๒๕๑๓ สุสานหลวง วัดเทพ
ศิรินทร์ราวาส, 2513).

ถึงแม้ว่าประเพณีการถวายตัวจะเป็นที่นิยม แต่อย่างไรก็ดีพิธีดังกล่าว
นี้อาจจะมีความจำกัดอยู่เฉพาะในกลุ่มชนที่มีความคุ้นเคยใกล้ชิดกับพระราชสำนัก
 ดังที่ ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์ แสดงทัศนะว่า "แทบจะเป็นไปไม่ได้เลยที่ใครจะ
 เขยิบฐานะขึ้นมาเป็นขุนนาง"⁵⁴ ดังนั้นบรรดาสามัญชนที่ไม่มีโอกาสในการถวาย
 ตัวดังกล่าวก็สามารถหาหนทางในการเข้าสู่ระบบราชการได้เช่นกัน ด้วยวิธีการ
 ทำความคุ้นเคยกับขุนนางที่มียศศักดิ์เป็นที่นับหน้าถือตา ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้าง
 ความสัมพันธ์อันดีกับผู้ที่อยู่ในราชการที่มีฐานะเหนือกว่าตน อันเป็นการแสดงออก
 ถึงความขอมตนเพื่อขอความคุ้มครองหรือความอนุเคราะห์จากผู้หลักผู้ใหญ่ วิธีการ
 ดังกล่าวนี้นี้ เราเรียกว่า "การฝากตัว"⁵⁵ ซึ่งทั้งกรณีถวายตัว และการฝากตัวนี้
 จัดเป็นวิธีการเสนอตัวเข้าสู่ระบบราชการภายใต้การอุปถัมภ์โดยบุคคลฝ่ายหนึ่งซึ่ง
 มีโอกาสทางสังคมมากกว่าหรือมีฐานะสูงกว่าให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลแก่บุคคลอีก
 ฝ่ายหนึ่ง ซึ่งมีโอกาสทางสังคมหรือฐานะด้อยกว่า และ "อาศัยความเป็นมิตรเป็น
 เครื่องมือเพื่อวัตถุประสงค์บางอย่าง"⁵⁶ ส่วนฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดหรือทั้งสองฝ่ายจะ
 ใ้รับอรรถประโยชน์ประการใดนั้นก็สุดแท้แต่คนๆ โดยกรณี กล่าวคือ ในบางโอกาส
 ฝ่ายที่ให้ความช่วยเหลืออุปถัมภ์ก็กระทำการด้วยความเต็มใจ มิได้หวังสิ่งใดเป็น
 เครื่องตอบแทน แต่อย่างไรก็ดี ด้วยเหตุที่สังคมไทยยังคงมีความยึดถือในเรื่องของ

⁵⁴ ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ.
2325-2416 แปลโดย ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข และ ทรรณี สรงบุญมี
(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิเศษ, 2512), หน้า 323.

⁵⁵ ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ.
2325-2416. หน้า 192.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 176.

ของผู้หลักผู้ใหญ่ที่เอื้อเฟื้อต่อผู้อื่น ซึ่งได้รับการตอบแทนด้วยความยกย่องเทิดทูน หรือความจงรักภักดีจากจิตใจของคุณ

สำหรับผลที่จะบังเกิดแก่ฝ่ายผู้ยึดถือการอุปถัมภ์กัน ก็ย่อมเป็นการสร้างหลักประกัน หรือความมั่นใจให้กับคนในการนำชีวิตของตนเองเข้าสู่ระบบราชการ โดยมีผู้หลักผู้ใหญ่ให้ความสนับสนุนหรือให้ค่าอบรม สั่งสอน ซึ่งนอกจากจะเป็นเกียรติภูมิจะใคร่เจ้านายที่ศิแล้ว ในขณะเดียวกันก็ถือเป็นความชื่นชม หรืออาจก่อให้เกิดความเกรงอกเกรงใจกับผู้ร่วมงานในสังกัดด้วย อีกทั้งยังเป็นการสร้างสรรกำลังกายหรือกำลังใจในการปฏิบัติงานต่าง ๆ ด้วยความสุจริตรอบคอบ และสัมฤทธิ์ผล เพื่อรักษาศักดิ์ศรี หรือเกียรติคุณของเจ้านายตนเอง

โอกาสในการเลื่อนฐานะทางสังคม

หากจะกล่าวถึงโอกาสในการเลื่อนฐานะทางสังคม ดังที่ Rabow ได้ให้คำนิยามไว้ว่า "หมายถึง ความเคลื่อนไหวของปัจเจกบุคคล หรือกลุ่มบุคคล จากฐานะตำแหน่งหนึ่ง ไปยังฐานะตำแหน่งหนึ่งในสังคมต่าง ๆ"⁵⁹ นั้น จากรายงานการวิเคราะห์โอกาสในการเลื่อนชั้นทางสังคม ในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น โดย รองศาสตราจารย์ ปิยนาด มุขนาก⁶⁰ ได้ชี้ให้เห็นว่า การปฏิบัติงานในระบบราชการ นับเป็นวิถีทางที่บุคคลสามารถเลื่อนชั้นทางสังคมได้มากที่สุด ซึ่ง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับผู้ที่รับราชการว่า "ถ้าหาก

⁵⁹ Jarome, Rabow (ed), Sociology Students and Society. (California: Good Year Inc., Publishers, 1972), p. 602.

⁶⁰ ปิยนาด มุขนาก, "รายงานผลการวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์โอกาสในการเลื่อนชั้นทางสังคมในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" โศภนการไทยศึกษา สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527), หน้า 1.

ได้รับการสนับสนุนจากผู้มีวาสนา หรือปฏิบัติตนมีความดีความชอบในราชการ เป็นที่ทรงพระราชอัชฌาศัยของพระมหากษัตริย์แล้วก็อาจเลื่อนฐานะไปเป็นผู้สูงศักดิ์ได้ โดยไม่มีขอบเขต"⁶¹

จากเหตุผลนี้ย่อมเป็นที่เชื่อได้ว่าบุคคลใดก็ตามที่มีโอกาสในการรับราชการ ย่อมย่อมมีโอกาสในการเลื่อนฐานะทางสังคมได้เสมอ โดยเฉพาะผู้ที่ผ่านการถวายตัวเป็นมหาดเล็ก ทั้งเหตุผลที่ได้อธิบายแล้วในบทที่ผ่านมา ตามที่ พัทยา สายหู ได้ตั้งข้อสังเกตว่า "ศักดินานันท์ทำให้ราษฎรเข้าใจฐานะของตนเอง หากต้องการมีศักดินาเพิ่มขึ้น ก็ต้องมีความสามารถเทียบฐานะของตน"⁶²

อนึ่ง ตามที่ปรากฏในผลงานวิจัยของ ปิยะฉัตร ปิตะวรวงษ์ เรื่องสภาพสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ระหว่าง พ.ศ. 2395-2398 นั้น ได้สะท้อนให้เห็นว่า "โอกาสการเลื่อนชั้นชั้นของไพร่เป็นไปได้ยากมาก เพราะตำแหน่งในราชการจะสืบกันตามสกุล"⁶³ แต่อย่างไรก็ดี เป็นที่น่าสังเกตว่าในผลงานการวิจัยของ รองศาสตราจารย์ ปิยนาด มุขนาค ได้สะท้อนให้เห็นว่าในยุคนั้น "จะเปิดโอกาสให้คนรับราชการและเลื่อนชั้นทางสังคมในระบบราชการได้มากกว่าสมัยอยุธยา"⁶⁴

⁶¹ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, สังคมไทยสมัยอยุธยา ในประวัติศาสตร์ หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย, หน้า 50.

⁶² พัทยา สายหู, ความเข้าใจเกี่ยวกับกลไกของสังคม (พระนคร: สำนักพิมพ์เศสตีไทย, 2516), หน้า 24.

⁶³ ปิยะฉัตร ปิตะวรวงษ์, สภาพสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ระหว่าง พ.ศ. 2395-2398 ในสังคมไทย 200 ปี อรรถ พวงพิศ, พลศักดิ์ จิโรกรศิริ บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: เจ้าพระยาการพิมพ์, 2526), หน้า 72.

⁶⁴ ปิยนาด มุขนาค, "รายงานผลการวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์โอกาสในการเลื่อนชั้นทางสังคมในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น," หน้า 159.

คังที่ ขจร สุขพานิช ไต่ถามถึงเรื่องของฐานันดรไพร่ในสมัยรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์ว่า ไพร่หลวงในยามปกติได้รับพระมหากรุณาธิคุณไปรทเกล้าโปรดกระหม่อมให้เข้ารับใช้ชาติในการทำงานเข้าเวรปีละ 4 เดือน คือเข้าเดือนออก 2 เดือน "ไพร่หลวงยังได้รับพระราชทานสิทธิไต่ถวายตัวเป็นมหาดเล็กได้ เป็นการพระราชทานสิทธิให้พวกไพร่ได้มีโอกาสเปลี่ยนฐานันดรมาเป็นขุนนางได้ ถ้าไพร่ผู้นั้นเป็นคนสัตย์ซื่อ มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด" ⁶⁵

สาเหตุที่เป็นไปดังนี้ ในทัศนะผู้วิจัย เห็นว่าเมื่อกาลล่วงมาในสมัยรัตนโกสินทร์ การที่จะเลือกเฟ้นบุตรผู้ที่มีสกุลจากตระกูลขุนนางเก่าเข้ามารับราชการตั้งเช่นที่เคยมีมาแต่ครั้งแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา นั้นได้เปลี่ยนไป ด้วยเหตุนี้จึงได้มีพระบรมราชโองการให้ตราพระราชกำหนดใหม่ โดยลดความเคร่งครัดในด้านกฎระเบียบสำหรับบุคคลที่จะเข้ารับราชการ เพื่อความเหมาะสมกับสภาพการณ

ถึงกระนั้นก็ตาม แม้จะมีการเปิดโอกาสให้ชนผู้น้อยได้มีโอกาสรับราชการในตำแหน่งมหาดเล็ก แต่บางกรณีก็ขัดต่อกฎหมายหรือพระรชกำหนดที่มีมาแต่เดิม ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความไม่เป็นระเบียบในการบริหาร หรือควบคุมกำลังพล อาทิ เมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้มีเจ้านายและขุนนางเข้ารับราชการเป็นจำนวนมาก นิยมนำเลกลูกหมู่ไพร่หลวงสมกำลังของผู้อื่นมาสังกัดเป็นเลกของตน เนื่องจากบรรดาเลกไพร่หลวงสมกำลังที่ตนมีไว้ในครอบครองแต่เดิม ต้องไปราชการทัพ หรือรับราชการสร้างพระนครใหม่ บางรายก็แก่ชราพิกลพิการ ทำให้เลกในสังกัดลดน้อยลง จึงได้หาวิธีคบคิดกันขโมยเลกลูกหมู่ไพร่สมกำลังผู้นอื่นมาสังกัดเป็นของตนเอง อีกทั้งบางรายก็นำเลกเหล่านั้นไปถวายตัวเป็นมหาดเล็กรับใช้เจ้านาย ซึ่งนับเป็นการขัดต่อพระราชกำหนดที่มีมาแต่เดิม

⁶⁵ ขจร สุขพานิช, "ฐานันดรไพร่" หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐาน
อารยธรรมไทย, หน้า 93.

ตั้งที่ใดมีพระบรมราชโองการให้ประกาศพระราชกำหนดใหม่ว่า

... แต่สืบไปเมื่อนั้น ห้ามอย่าให้เจ้าพญาและพญาพระหลวง เจ้าราช
 นิกูล ขุนหมื่นขุนทนายมหาดเล็กขอเฝ้าที่เจ้าตางกรมฝ่ายหน้า ฝ่ายในเอา
 เลกลูกหมูโพรหลวง สวมกำลึงของผู้ขึ้นไปสักเป็นของตัว แลเอาไปถวาย
 เปนมหาดเล็กขอเฝ้าชาเจ้าตางกรมข้างหน้าขวงในเป็นอันชาติที่เดียว
 ฤๅผู้ใดมิพึง... จะเอาตัวถวายลงพระอาญาเขียน 100 ที่ ... ภาเลข,
 หมูโต กรมโต เจ้าของเล็กมิโตพิจารณาว่ากล่าวละเลยเสีย ... เจ้าหม
 นายหมวดลงพระราชอาญาเขียน 30 ที่แล้ว จะให้ปรับโทษเลิกคนหนึ่งเป็น
 สามคน... 66

จะเห็นได้ว่า นับตั้งแต่ต้นรัชสมัยแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นต้นมา ได้มี
 การเปิดโอกาสให้ไพร่ฟ้ามีหนทางในการเลื่อนฐานะทางสังคมมากขึ้นโดยลำดับ
 อย่างไม่รู้คิด หากทว่าภารกิจที่เป็นภารกิจจ้าง หรือซัดคอกฎหมายบ้านเมือง ก็ยอม
 มีบทบาทสำคัญ หรือข้อกำหนดเป็นมาตรการเช่นกัน ซึ่งในเรื่องนี้ ดร. ชัยอนันต์ สมุทวณิช
 ก็ได้แสดงทัศนะว่า "เพราะมีการกำหนดหลักเกณฑ์ของผู้ที่จะเป็นข้าราชการอย่าง
 เกรงครัต และมิผลทำให้สามัญชนส่วนใหญ่ต้องถูกกีดกันออกจากการเข้าเป็นชนชั้น
 ข้าราชการ" 67

เพื่อก่อให้เกิดความเข้าใจในเรื่องของโอกาสในการเลื่อนฐานะทาง
 สังคมของมหาดเล็กในสมัยก่อนว่ามีความเป็นไปได้ประการใด ผู้วิจัยขอนำบันทึกส่วน
 บุคคลมาประกอบการพิจารณาพอเป็นสังเขป อาทิ เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์
 สิงหเสนี) แม่ทัพใหญ่คนสำคัญซึ่งรับราชการตั้งแต่รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3

66 พระราชกำหนดใหม่ 21 ในประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช
 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวง ตรา 3 ทวง เล่ม 1, หน้า 270-272.

67 ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย (กรุงเทพ
 มหานคร: สำนักพิมพ์หน้าอักษรการพิมพ์, 2519), หน้า 5-6.

ประวัติโดยสังเขปของท่านหอสรูปไคตั้งนี้คือ⁶⁸ ท่านเจ้าพระยามหินทรเทศา (สิงห์ สิงหเสนี) เกิดเมื่อปีระกา พ.ศ. 2320 เป็นบุตรคนที่ 4 ของเจ้า เจ้าพระยาอภัยราชา (ปิ่น) และท่านผู้หญิงหัก บรรพบุรุษของท่านเจ้าพระยา นั้นเป็นพราหมณ์ ชื่อ ศิริวิธนา ตำแหน่งราชบุโรทิศ รับราชการแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ครั้นต่อมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เจ้าพระยาอภัยราชาได้นำบุตรชายขึ้นถวายตัวเป็นมหาดเล็ก ในสมเด็จพระเจ้า ลุกลเชอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ซึ่งเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ในพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นายสิงห์ไคตั้งใจจงสองพระเศวตพระคุณด้วยความวิริยะอุตสาห ์จึงได้รับพระราชทานยศเป็นจมื่นเสมอใจราช ครั้นสิ้นแผ่นดินรัชกาลที่ 1 ย้ายไป รับราชการ ณ วังหน้า และได้รับพระราชทานยศเป็นพระเสมอใจ

จากตัวอย่างที่นำเสนอนี้เป็นที่ตั้งข้อสังเกตไ้บางประการว่า ความสัมพันธ์ ในระบบเครือญาติ หรือโครงสร้างของครอบครัวแบบไทย ๆ นั้น ไค้เข้ามามีส่วนใน ระบบการรับราชการ และหมายรวมไปถึงโอกาสในการเลื่อนฐานะทางสังคมของ มหาดเล็กเช่นกัน "ซึ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็ปรากฏการใช้ระบบเครือญาติ ในลักษณะนี้อย่างเด่นชัด ทั้งในระดั้บเจ้านายและขุนนาง"⁶⁹ "และในบางกรณี

⁶⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรวงษาภาพ, ประวัติ สังเขปเจ้าพระยามหินทรเทศา (สิงห์ สิงหเสนี) (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2503), หน้า 21-22.

⁶⁹ ปิยนาด บุณนาค, "รายงานผลการวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์โอกาส ในการเลื่อนชั้นทางสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" (กรุงเทพมหานคร: โครงการไทยศึกษา สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527), หน้า 67.

ก็มีการผูกขาดตำแหน่งเป็นตระกูลหลายชั่วอายุคน" ⁷⁰ หนึ่งจากงานวิจัยของ สุพรรณิ เพ็งแสงทอง ก็ชี้ให้เห็นถึงโอกาสในการเลื่อนฐานะทางสังคมของ มหาเล็กอย่างเด่นชัดว่า "เชื้อสายตระกูลขุนนางโตเข้ามาจากรัฐانهการเป็น "มหาเล็ก" มาทุกยุคทุกสมัย จนกระทั่งมีอำนาจสูงสุดในต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใค้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน" ⁷¹

ส่วนสามัญชนนั้นก็มิโอกาสในการเลื่อนฐานะทางสังคมของตนเองได้ โดยการนำตัวเองเข้าสู่สถาบันทางศาสนา ผ่านระบบการศึกษาโดยอาศัยวัด ครั้นเมื่อประสงค์จะทำราชการก็สามารถลาสิกขาบทจากสมณเพศได้ แม้มีอายุเกินกว่าวัย แห่งการเริ่มต้งงานราชการก็ตาม ดังที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ ซึ่งได้มีการบันทึกไว้ว่า ในสมัยโบราณนั้น บุคคลที่มิมีโอกาสบวชจนมีสมณศักดิ์ถึงชั้นพระราชาคณะ หรือเป็นผู้สำเร็จเปรียญ หากลาสมณเพศในยามที่มีวัยสูงอายุเข้าชั้นกลางคน ถ้าฟังประสงค์จะรับราชการ ก็มักได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ถวายตัวเป็นมหาเล็กได้ ทั่วยุคที่ที่มีความรู้ขึ้นมาแต่เมื่อคราวบวชเรียน "มักได้เป็นขุนนางมีตำแหน่งใน กรมลูกขุน ๗ ศาลหลวงหรือกรมอาลักษณ์ และกรมราชบัณฑิตย์ กรมที่กล่าวมาแล้ว

⁷⁰ ปิยนาด บูณนาค, "รายงานผลการวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์โอกาส ในการเลื่อนชั้นทางสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น", หน้า 67.

⁷¹ สุพรรณิ เพ็งแสงทอง, "พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง: การเมืองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416" (วิทยานิพนธ์ ปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 40.

เป็นพวกเปรียญลาพรต ซึ่งผู้อื่นมักเรียกว่า "พวกแก้ววัด" หรือว่า "พวกอาราม" 72

อาจจะกล่าวได้ว่าโอกาสในการเลื่อนฐานะทางสังคมของมหาดเล็กนั้น มีความเป็นไปได้ค่อนข้างต่อเนื่องโดยลำดับ หากมหาดเล็กเหล่านั้นกระทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายโดยสมบูรณ์ และได้รับการพิจารณาว่าควรแก่การเลื่อนยศชั้นหรือตำแหน่ง ส่วนมหาดเล็กคนใดกระทำกรบกระทำความผิดหรือผิดอื่นใดนั้น ย่อมคงได้รับการลงทัณฑ์ ฉะนั้นโอกาสในการเลื่อนฐานะทางสังคมนั้น อาจต้องถูกตัดทอนลงโดยปริยาย ซึ่ง ปิยนาด มุขนาค ได้กล่าวไว้ในรายงานการวิจัยว่า ผู้ที่มีโอกาสจะทำความผิดและถูกลงโทษให้ต่ำลงได้มากที่สุด คือ เจ้า และขุนนางผู้อยู่ในกลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง และมีความใกล้ชิดกับองค์พระมหากษัตริย์ ทั้งนี้เพราะบุคคลสองพวกนี้เป็นผู้ที่ได้รับมอบหมายอำนาจให้ปกครองผู้คน และบริหารบ้านเมืองแทนพระมหากษัตริย์ตามตำแหน่งหน้าที่ 73

หากจะศึกษาหลักฐานย้อนยุคไปสู่แผ่นดินกรุงศรีอยุธยาตามที่ปรากฏในบันทึกเรื่อง เจกอะหมัก ของพระยาโกมารกุล ซึ่งได้กล่าวถึงความเจริญรุ่งเรืองในรัชสมัยกรุงศรีอยุธยา แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ (พ.ศ. 2136 - พ.ศ. 2141) ได้กล่าวถึงความผันผวนเมื่อสิ้นรัชกาลว่า เมื่อเจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์พระราชโอรส ในสมเด็จพระเอกาทศรถได้เสด็จเสวยราชสมบัติสืบสันตติวงศ์ได้ราวปีเศษ ใน พ.ศ. 2144 พระศรีศิริม ซึ่งบวชอยู่ที่วัดกระดังงามีสมณศักดิ์เป็นพระพิมลธรรม คึกกับจมีนศรีสรภัญญ์แห่งราชสมบัติ และปลงพระชนม์พระศรีเสาวภาคย์

72 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ประวัติเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ภาคที่ 1 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2516), หน้า 56.

73 ปิยนาด มุขนาค, "รายงานผลการวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์โอกาสในการเลื่อนชั้นทางสังคมในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น", หน้า 74.

เสีย แล้วพระศรีศิลาปิ่นครองกรุงศรีอยุธยา ทรงพระนามว่าพระเจ้าทรงธรรม
ทรงตั้งเจ้านครศรีธรรมราชเป็นพระมหาอุปราช⁷⁴

จากข้อมูลในส่วนนี้แสดงให้เห็นว่า นอกจากมหาดเล็กจะมีโอกาสเลื่อน
ฐานะทางสังคมโดยการรับราชการถวายความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์
แล้ว บางกรณีก็ยังมีข้าราชการบางรายที่อาศัยระบบราชการเป็นหนทางก้าวไปสู่
ความมียศถาบรรดาศักดิ์ที่เหนือกว่าฐานะที่ดำรงอยู่ ซึ่งการกระทำเช่นนี้ถือเป็น
การปฏิบัติที่ขัดต่อแผนดิน ผิดจากแบบแผนที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมา และหากว่าการครั้ง
ใหญ่ที่คิดหรือใคร่กระทำนั้นไม่เป็นผลสำเร็จ บุคคลผู้นั้นคงไม่พ้นการลงพระราชาญา
ถึงขั้นประหารชีวิต อันเป็นการสร้างความหายนะ ซึ่งนอกจากจะเป็นการหาภัยใส่
ตนแล้ว เป็นที่แน่ชัดว่าบรรดาญาติวงศ์ ย่อมได้รับความเดือดร้อนตาม ๆ กัน ถึง
ประโยชน์ที่เคยได้กันนั้นว่า ต้องโทษประหารเจ็ดชั่วโคตร เป็นต้น และด้วยเหตุ
ที่พสกนิกรชาวไทยมีความจงรักภักดี และเคารพเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์มา
แต่ครั้งโบราณ นอกจากนั้นยังมีความเชื่อในบาป บุญ คุณ โศภ ตามหลักธรรมทาง
พุทธศาสนาที่มุ่งเน้นให้พุทธศาสนิกชนกระทำแต่ความดี ละเว้นความชั่ว

ฉะนั้น ความเลื่อมใสในพระศาสนาที่ได้รับการปลูกฝังมากขึ้น นับได้ว่า
เป็นเครื่องกำกับความประพฤติของผู้นั้นโดยปริยาย เราจึงไม่ค่อยพบว่ามีมหาด
เล็กนิยมใช้วิธีการเช่นนี้ในการเลื่อนฐานะทางสังคมเท่าใดนัก

หากจะประมวลปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการเลื่อนฐานะทางสังคมของ
มหาดเล็กตั้งแต่เบื้องแรกของการนำเสนอมูลนั้น พอสรุปได้ว่า พระมหากรุณา
ธิคุณในพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ ซึ่งหมายรวมถึงความเมตตา เอื้อเอ็นดูจาก

⁷⁴ พระยาโกมารกุล, แฉกอะหมัดของพระยาโกมารกุลมนตรี (พระนคร:
โรงพิมพ์จันทร์หา, 2503), หน้า 12 (หม่อมราชวงศ์ พันธุ์ทิพย์ บริพัตร พิมพ์ใน
งานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเพ็ญ เทวกุล ณ อยุธยา ในพระวรวงศ์เธอ กรม
หมื่นเทววงศ์โรทัย ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันอาทิตย์ที่ 16 ตุลาคม 2503).

บรรดาเจ้านายเชื้อพระวงศ์ หรือบรรดาข้าราชการผู้ใหญ่ในราชสำนัก มีอิทธิพลต่อ
ความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงานของมหาดเล็กเป็นประการแรก ในลำดับต่อมา
เห็นจะได้แก่โอกาสในการปฏิบัติหน้าที่ราชการตามที่ได้รับมอบหมาย และปัจจัยสนับสนุน
ที่จะละเลยเสียมิได้ ก็คือ ความรู้ ความสามารถเฉพาะตัวของมหาดเล็กแต่ละ
คนนั่นเอง ที่จะส่งเสริมโอกาสในการเลื่อนฐานะทางสังคม

ศูนย์วิทยพัชยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย